

УДК 801.73:1(38)(091)1(38)
(091)141.153.073:162.6]:801.73

Витомир МИТЕВСКИ:

ХЕРАКЛИТ, фрагмент 1

Фр. 1 според Diels

τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν εἰκόασι πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιοῦτέων ὁμοίων ἐγὼ διηγεῦμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅπως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λαμβάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν ὅκωσπερ ὁκόσα εὐδοντες ἐπιλανθάνονται.

П р е в о д:

Овој Логос (Закон) што суштествува вечно, луѓето не се во состојба да го сфатат ни пред да чујат ни откако еднаш чуле (за него). Та иако сè се случува според овој Логос (Закон), тие (луѓето) прилегаат на неопитни обидувајќи се на збор и на дело околу она што јас го објаснувам разделувајќи го секое поединечно нешто според (неговиот) строеж и прикажувајќи го такво какво што е. Но, другите луѓе не се свесни за своите постапки на јаве, исто како што забораваат на она што го правеле на сон.

Хераклитовиот фрагмент 1 има исклучително значење, гледано од повеќе аспекти: вообичаено се смета за првоначален во претпоставената книга на Хераклит, се одликува со свечен стил како што прилега на секој почеток, тој е најдолгиот целосен Хераклитов текст што дошол до нас, а содржи и два крупни поими *λόγος* и *φύσις*) кои со својата многузначност претставуваат особен предизвик за истражувачите. Тоа се наедно и главните причини што денес овој фрагмент го имаме во многу преводни варијанти и што секој негов превод претпоставува лично изграден став на преведувачот.

Да појдеме од првата реченица: *τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι...*

Тука прилогот $\alpha\epsilon\acute{\iota}$ (вечно, постојано) е збор-меѓник. Со својата средна поставеност, тој реченицата ја дели на два дела, но поради отсуство на интерпункција во оригиналниот текст уште Аристотел (Rhet. Г 5,1407b 14) одбележува дека не е јасно на кој од тие два дела се однесува, поточно – дали треба да се чита $\acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma \alpha\epsilon\acute{\iota}$ или пак $\alpha\epsilon\acute{\iota} \acute{\alpha}\xi\acute{\upsilon}\nu\epsilon\tau\omicron\iota$? Тоа колебање останува сè до денес: едни прилогот го врзуваат за претходниот збор (Diels, Burnent, Guthrie, Conche), други пак за следниот (Reinhardt, Kirk, Marcovich). Напоредно се јавува и мислењето дека $\alpha\epsilon\acute{\iota}$ може да се однесува на обата соседни збора наедно (Gigon, Kahn) што се објаснува со загадочниот (често двосмислен) начин на изразување на Хераклит, но практично тоа не ја елиминира дилемата, зашто во тој случај треба да се објасни значењето и во обете насоки – напред и назад. Веројатно вака мисли и рускиот преведувач со оглед на амбивалентната поставеност (без записка) на прилогот во реченицата (Фрагменти ранних греческих философов, 189).

Овде понудениот превод ја усвојува врската $\acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma \alpha\epsilon\acute{\iota}$. Поврзувањето $\alpha\epsilon\acute{\iota} \acute{\alpha}\xi\acute{\upsilon}\nu\epsilon\tau\omicron\iota$ е помалку веројатно од следниве причини:

а) Аргументите на компаративната стилска анализа што ги приложува Marcovich 9 во полза на својата теза (паралела на евентуалното $\alpha\epsilon\acute{\iota} \acute{\alpha}\xi\acute{\upsilon}\nu\epsilon\tau\omicron\iota$ со некои архаични фигури кај Херодот или доведувањето во врска со повеќе случаи на алитерација во останатите фрагменти на Хераклит) се неутрализираат со примери кои упатуваат на паралели во прилог на спротивната теза (и самиот Marcovich посочува случаи на $\acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma \alpha\epsilon\acute{\iota}$ кај Хомер иако ги отфрла како *lectio facillior*).

б) Осамостоената почетна фраза $\tau\omicron\upsilon\delta\grave{\epsilon} \lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\varsigma \tau\omicron\upsilon\delta\grave{\epsilon} \acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma$ без $\alpha\epsilon\acute{\iota}$ создава невообичаени проблеми од друга страна. Kirk го разбира $\tau\omicron\upsilon\delta\grave{\epsilon}$ предикативно и фразата ја преведува: „Of the Logos which is as I describe it”. Се чини дека Marcovich ја почувствувал голата декларативност на овој превод, па истиот збор ($\tau\omicron\upsilon\delta\grave{\epsilon}$) го толкува атрибутивно и предлага превод: „Of this real (or true) Logos...”; $\acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma$ тука добива значење на „реален” или „вистинит” однесувајќи се на $\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\varsigma$. На овој начин почетниот дел од фрагментот (без $\alpha\epsilon\acute{\iota}$) добива смислена полнота, но проблемот е во тоа што $\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\varsigma \acute{\epsilon}\acute{\sigma}\tau\iota$ едвај се сретнува во некој грчки дијалект со значењето на „логос е вистинит”.

Во поново време, Conche 32-3 го враќа $\alpha\epsilon\acute{\iota}$ кон $\acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma$ со тоа што последниов збор го задржува значењето „вистинит”, па преводот гласи: „De se discours, qui est toujours vrai...”. Свесен дека говорот (discours) во себе носи ознака на субјективност што не се согласува со предложената определба на „секогаш вистинит” (toujours vrai), Conche решението го гледа во некаков вистинит говор или говор на вистината кој е сосема одделен од спознавателниот субјект, а својата подлога ја има во извесен „трансубјективен разум или ум” (l'intelligence transsubjective). Ваквото толкување остава впечаток на произволност: тоа се заснова на спекулации за чие присуство немаме никаква потврда кај Хераклит. Забележливо е дека тука проблемот произлегува од преводот на $\acute{\epsilon}\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma$ заедно со $\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\varsigma$ како „вистинит” (логос). Доколку овој дел од реченицата го преведеме како „Логос кој е” или „Логос кој суштествува” (што впрочем е сосема можно и природно во јазикот на Хераклит), тогаш отпаѓаат наведените дилеми, а преводот би можел да гласи: „Овој Логос, кој суштествува вечно...”

Втор крупен проблем тука е како да се преведе изворниот термин *λόγος*, на чија многузначност и сложено потекло посредно укажуваат разнородните пристапи и толкувања: од различните обиди на превод преку преводи со оставање на грчкиот оригинал во заграда до едноставно задржување на транслитерираниот збор *λόγος*. Првиот пристап бара решителност, зашто носи најголеми ризици да биде погрешно разбран, последниот пристап всушност и не е превод, а вториот е компромис со цел да ги ублажи недостатоците на останатите два.

Овде тргнуваме од контекстот на *λόγος* во самиот фрагмент – штом е определен како вечен (бесмртен), тој мора да се издигне над субјективното што во себе ја содржи смртноста, а тоа значи дека *λόγος* е сфатен како објективно начело. Поради овие причини, отпаѓаат сите преводни варијанти кои го вклучуваат субјективното. Неприфатливо е и компромисното решение според кое *λόγος* тука содржи некаков дуалитет на значења, односно дека може наеднаш да го означува и субјективниот говор на Хераклит и објективното начело изразено во него (така: Snell 365; Gigon 4; Verdenius 276-8; Marcovich 8). Неприфатливо е затоа што сите негови варијанти се базираат на претпоставката дека раните грчки мислителци не правеле разлика меѓу човекот што спознава и предметот што се спознава. Оваа теорија што Хераклитовата мисла ја сведува на еден вид „primitive mind” непосредно ја дискредитира самиот Хераклит кога во фр. 50 инсистира токму на разликата меѓу субјективното (изговорено) и објективното (*λόγος*): „оние што не ме слушаат мене, туку Логос...”.

Враќајќи се на преводите на *λόγος* кои носат значење на објективно начело, пред нас се примерите: „Weltgesetz” (покрај „Wort” кај Diels); „Gesetz” (Capelle 197); Ramnoux 316 на едно пошироко рамниште посочува повеќе француски варијанти – „Relation et Proportion”, „Definition et Formule”, „Raison et Loi”; на англиски, освен наведените примери прилагодени на јазикот, за одбележување е предлогот на Krik 39 „formula of things” за кој и самиот признава дека е „недоделкан” (cumbersome).

Од наведеното различие е видно дека ниеден превод не го исцрпува богатството на значења на *λόγος*, а уште помалку му соодветствува. Оттаму сметаме дека тој не може и не треба да се преведува. Нашиот предлог е да остане транслитериран и значенски да се појасни со некој наш збор (во случајов „Закон”) кој нужно останува провизорно решение.

Во изразот *διαίρεων ἕκαστον κατὰ φύσιν* се сретнуваме со уште еден важен збор – *φύσις* кој бара посебно објаснување. Burnet 10–11, 363–4 го сугерира значењето на градиво (stuff), но сепак, во фрагментов го преведува со „kind” (133). Gigon 9–10 *φύσις* го изедначува со *γένεσις* (толкувајќи го *κατὰ φύσιν* како *ὅπως πέφυκεν*) со значење на „настанување” за да го спротистави изразот *διαίρεων κατὰ φύσιν* на *φράσεων ἕκως ἔχει* како определба на нештата според потеклото и опишување според нивната сегашна состојба.

Сепак, двете наведени толкувања не водат доволно сметка за временското лоцирање на значењето на *φύσις*. Иако коренот *φν-* го содржи значењето на растеж, тоа во раните периоди на грчкиот јазик е на заден план, за сметка на значењето „строеж” или „состав”. За ова тврдење имаме сведоштво

кај Хомер: Одисеј вели дека Хермес му го покажал составот (*φύσις*) на една волшебна билка посочувајќи ги нејзините составни делови – коренот и цветот (Одисеја 10,303). Дополнителна потврда за истоветното значење на овој збор кај Хераклит е неговата зависност во фрагментот од глаголот *διαίρέω* кој и кај Херодот најчесто го носи буквалното значење на „разделување“.

Според тоа, целиот израз *διαίρέων ἕκαστον κατὰ φύσιν* може да се преведе како „разделувајќи го секое поединечно нешто според (неговиот) строеж“.

ЛИТЕРАТУРА

- BURNET, J.: *Early Greek Philosophy*, London, 1930.
BUSSE, A.: „Der Wortsinn von *λόγος* bei Heraklit“, Rhein. Museum 75 (1926) 203—214.
CONCHE, M.: *Héraclite, Fragments*, Paris, 1986.
DIELS, H.: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, 1934.
Фрагменты ранних греческих философов, „Наука“, Москва, 1989.
GIGON, O.: *Untersuchungen zu Heraklit*, Leipzig, 1935.
GOMPERZ, H.: „Heraklits Einheitslehre“ von Alois Patin als Ausgangspunkt zum Verständnis Heraklits“, Wiener Studien 43 (1922—23) 115—135.
GUTHRIE, W. K. C.: *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge, 1962.
KAHN, C. H.: *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge, 1979.
KIRK, G. S.: *Heraclitus, the Cosmic Fragments*, Cambridge, 1962.
MARCOVICH, M.: *Heraclitus*, Merida, 1967.
RAMNOUX, C.: *Héraclite ou l'homme entre les choses et les mots*, Paris, 1959.
REINHARDT, K.: *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, Bonn, 1959.
SNELL, B.: „Die Sprache Heraklits“, Hermes 61 (1926) 353—381.
VERDENIUS, W.J.: „Notes on the Presocratics“, Mnemosyne 1947, p. 271—284.

Vitomir MITEVSKI

HERACLITUS fr. 1

In this attempt of critical translation of Heraclitus' fr. B 1 into Macedonian language the author accentuate two points.

First, it is much disputed position of the word *ἀεί*. In spite of acceptability of its original ambivalence (presumed by Gigon and Kahn) every translation is obliged to determine its relation towards the *λόγος*. Here is suggested the predominant significance of *ἀεί* concerning the objectivity of the *λόγος* as opposed to interpretation of the *λόγος* in this fragment as some kind of Word (Burnet) or Discours (Conche).

Second is the meaning of *φύσις*. In refuting the translation of this essential word as stuff (Burnet) or *γένεσις* (Gigon) as anachronism, author accept the meaning of constitution, proposed by Marcovich and attested in Homer, (Od. 10, 303).